

CSONTOS TAMÁS TIBOR

A magyar felzárkózási modell ágazati alapú, regionális és időbeli összehasonlító elemzése

Jelen tanulmány célja a 2011 és 2018 közötti magyar felzárkózási modell ágazati alapú, regionális és időbeli összehasonlító elemzése. A regionális elemzés 10 poszt szocialista ország húzóágazataihoz képest helyezi el a magyarországi modellt. Az időbeli elemzés pedig a megelőző 2000 és 2007 közötti időszak húzóágazataihoz viszonyít. A húzóágazatokat a bruttó hozzáadott érték növekedéséhez való hozzájárulás alapján határoztuk meg. A tanulmány a közepes jövedelmi csapda vizsgálatához a munkatermelékenységet is elemzi. Az eredmények alapján Magyarország felzárkózási modellje a régióban leginkább Csehország és Lengyelország magas produktivitású szolgáltatótevékenységekre építő pályájához hasonlít, ugyanakkor munkatermelékenység tekintetében lemarad attól. A magyar modell a 2008-as válság után az adminisztratív szolgáltatások irányába mozdult el. A közepes jövedelmi csapda elkerülését viszont nem segíti, hogy ez az elmozdulás a munkatermelékenység alacsonyabb növekedésével párosul.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: O14, O52, P52.

Bevezetés

A koronavírus-járvány kijelölte egy korszak végét Magyarországon és a kelet-közép-európai régió felzárkózásának történetében. Az orosz–ukrán háború árnyékában szükséges mélyrehatóan értékelnünk az előző évtized növekedési periódusát, hiszen csak így tudjuk beépíteni a tanulságokat a jövőbeli felzárkózási modellünkbe. A felzárkózási modell vizsgálata viszont megköveteli az időbeli és térbeli összehasonlítást; időbeli összehasonlítást a korábbi évtizeddel, amelynek végét szintén egy válság szegélyezte, illetve a régiós országok modelljeivel. Az időbeli összehasonlítást az teszi indokolttá, hogy a 2008-as válság nem csupán növekedési megtorpanást jelentett,

* A szerző köszönetét fejezi ki *Medve-Bálint Gergőnek* megjegyzéseiért és a kézirat elkészítése során nyújtott segítségéért.

hanem számos kutató szerint a felzárkózási modell változásait is magával hozta (Bluhm–Varga [2019], György–Oláh [2019], Scheiring [2019]). Bár ki kell emelnünk, hogy mások arra a következtetésre jutnak, hogy valójában a korábban is domináns külföldi működőtőke-függőségre épülő modell nem változott, sőt annak megerősödését élhetjük át (Bohle–Greskovits [2019], Bohle–Regan [2021]). Az időbeli mellett a regionális összehasonlítás is elengedhetetlen, hiszen a kelet-közép-európai országok felzárkózási modelljeiben (Bohle–Greskovits [2012]) és sikerességükben (Györffy [2021]) is jelentős különbségek láthatók. Jelen tanulmány erre az összehasonlításra törekszik a poszt szocialista régió 11 országának növekedési modelljeit ágazati alapon vizsgálva a 2011 és 2018 közötti periódusban. Emellett egy időbeli összehasonlítást is közöl, amelyben a magyar felzárkózási modellt ágazati alapon elemzi a 2000–2007 és a 2011–2018 közötti időszakokban.

A tanulmány összehasonlító jellegéből fakadóan az elméleti keretet az összehasonlító gazdaságtan kapitalizmusmodelleket vizsgáló irányzata adja. Ezen belül is a kapitalizmusváltozatok irodalmának legújabb generációjára, a növekedési modellek szakirodalmára épít, amely az elmúlt évtizedben új kutatási programot indított el (Baccaro–Pontusson [2016]). A növekedési modellek szakirodalma posztkeynesiánus alapokon a gazdaságok keresleti oldalának vizsgálatát tette középpontjává. A tanulmány amellelt foglal állást, hogy a növekedési modellek részletesebb vizsgálatához érdemes a növekedést húzó ágazatokat is elemezni, a keresleti oldal mellett egyfajta kínálati oldalú megközelítéssel kiegészíteni a növekedési modelleket. A kutatás az Eurostat adatai alapján vizsgálja azt az öt ágazatot, amelyek a hozzáadottérték-növekedésben a legnagyobb arányt képviselik egy adott periódusban. Ezeket az ágazatokat nevezi húzóágazatoknak. Az elméleti keret másik fontos pontját a közepes jövedelmi csapda koncepciója adja. Számos tanulmány elemzi a kelet-közép-európai régió és Magyarország felzárkózási modelljét ebben a perspektívában (Bod [2015], Csath [2022], Györffy [2021]). A közepes jövedelmi csapda az egyik legnagyobb kihívás, amely a poszt szocialista régió felzárkózási modelljeinek sikerességét veszélyezteti. A tanulmányok megerősítik, hogy a közepes jövedelmi csapda elkerülésének egyik legfontosabb indikátora a termelékenység növekedése (Kharas–Kohli [2011], Györffy [2021]). Az ágazati elemzés tehát a hozzáadott érték növekedése mellett a húzóágazatok munkatermelékenységi változásait is vizsgálja.

A tanulmány három kérdésre keresi a választ. 1. Milyen felzárkózási modellek különíthetők el a növekedés húzóágazatai alapján a 2011–2018-as periódusban a poszt szocialista országokban, és a magyar modell hogyan viszonyul ezekhez? 2. Történt-e változás a magyar felzárkózási modellben ágazati szinten a 2008-as válság után? 3. Történik-e munkatermelékenységi ugrás a húzóágazatok esetében a régióban és Magyarországon, ami a közepes jövedelmi csapda elkerülésének fontos indikátora?

A tanulmány négy részre tagolódik. Az első rész az elméleti keretet, vagyis a kapitalizmusváltozatok és a növekedési modellek szakirodalmát ismerteti. A második rész a magyar és a poszt szocialista felzárkózási modellt, illetve az azokkal kapcsolatos vitákat és kihívásokat mutatja be. A harmadik rész a vizsgálati módszertant vázolja, majd következik a regionális és az időbeli elemzés eredményeinek ismertetése. A tanulmányt a következtetések zárják.

A kapitalizmusváltozatoktól a növekedési modellekig

Az összehasonlító gazdaságtan kapitalizmusmodelleket vizsgáló iskolája az 1990-es évektől bontakozott ki, és előzményét Andrew Shonfield munkássága jelentette (Shonfield [1965]). Ezen iskola három hullámban fejtette ki a hatását, az első két hullám az úgynevezett kapitalizmusváltozatokat (*varieties of capitalism*) kutatta, a legújabb pedig a növekedési modellekkel (*growth models*) foglalkozik (Bohle [2018], Schedelik és szerzőtársai [2020]).

Az első hullám az 1990-es évektől indult el, és leginkább a fejlett országok kapitalizmusváltfajait elemezte. Ennek központi jelentőségű műve Peter Hall és David Soskice 2001-es könyve, amelynek célja az országok közötti komparatív előnyök intézményi meghatározottságainak feltárása volt (Hall–Soskice [2001]). E könyv egyik fontos fogalma az intézményi komplementaritás, amely szerint az egyes szabályozási megoldások kiegészítő viszonyban,¹ egymást erősítve alkotnak egy koherens intézményi keretrendszert. A kapitalizmusváltozatok elmélete alapvetően a vállalatokat vizsgálja, és azok szemszögéből elemzi az intézményi struktúrák működését. Általában négy szempontot vizsgál, és ezekből határozza meg az egyes modellek komparatív előnyeit: 1. a fő koordinációs mechanizmus, 2. iparági és munkapiaci kapcsolatok, 3. vállalati kormányzás és beruházásfinanszírozás, illetve 4. oktatás és innováció. A könyv szerint kétfajta kapitalizmusváltozat létezik, egyrészt a liberális piacgazdaságok, másrészt a koordinált piacgazdaságok, amelyeknek komparatív előnyei különböznek. A liberális piacgazdaságok közé legfőképpen az angolszász országokat (Egyesült Államok, Egyesült Királyság) sorolhatjuk. A koordinált piacgazdaságok legfőbb példája Németország, de a legtöbb fejlett, kontinentális európai ország is ide tartozik. Az összehasonlító kapitalizmustanulmányok első hullámában erre a nagy hatású műre alapulva folytatódott a fejlett országok kapitalizmusváltozatainak további kategorizálása.

A kapitalizmusváltozatok szakirodalmának második hullámában az elemzések körébe a fejlődő országokat is bevonták. Schedelik és szerzőtársai [2020] szerint a második hullám szerzői négy ideáltipikus periferikus kapitalizmusváltozatot azonosítottak: a visegrádi négyekben a függő piacgazdaságot, leginkább Kína előretörése alapján az államvezérelt piacgazdaságot, Dél-Amerikában a hierarchikus piacgazdaságot és régiókon átívelően a patrimonialis piacgazdaságot.

Az összehasonlítókapitalizmus-iskola harmadik hullámában megjelent írások két szempontból is kritikusan szemlélték a kapitalizmusváltozatok addigi szakirodalmát. Egyrészt felrötták, hogy az csupán a piacgazdaságok kínálati oldalának elemzésével foglalkozik, elfeledkezve a keresleti oldalról, másrészt a modell statikusságát kifogásolták, amelyben nagyon nehéz, sőt szinte lehetetlen a változás (Schedelik és szerzőtársai [2020]). Ennek a két problémának a feloldása érdekében posztkeynesiánus, keresleti szemléletű közgazdasági alapokon új – növekedési modellnek nevezett – modellezési keretet dolgoztak ki (Baccaro–Pontusson [2016]). A növekedési modellt

¹ Két intézmény között akkor beszélünk kiegészítő viszonyról, ha az egyik intézmény jelenléte, működése segíti a másik működését és hatékonyságát, és fordítva (Hall–Soskice [2001]).

az határozza meg, hogy mely keresleti aggregátum járul hozzá leginkább egy adott időszak gazdasági növekedéséhez. A kibocsátás keresleti szemléletű felbontását alapul véve ez lehet a fogyasztás, a beruházás, a kormányzati kiadás vagy a nettó export. Az is fontos, hogy a kereslet növekedésének mi a forrása, tehát például a fogyasztás növekedését a bérhányad emelkedése, a hitelezés felfutása vagy esetleg a kormányzat redisztributív politikája okozza.

A harmadik hullám mértékadó műve *Baccaro–Pontusson* [2016]. Ebben a szerzők kifejtik, hogy a fejlett nyugat-európai országokban az 1980-as évek előtt fogyasztásvezérelt, a bérhányad növekedésén nyugvó növekedési modell érvényesült, amely később válságba jutott, azóta pedig három modellt különböztetnek meg. A hitelből finanszírozott fogyasztásvezérelt modellt, amelynek mintapéldája az Egyesült Királyság, az exportvezérelt német modellt és az exportra és a fogyasztásra egyaránt építő, kiegyensúlyozott svéd modellt. *Baccaro–Pontusson* [2016]-hoz hasonló megközelítést alkalmaz *Stockhammer* [2016] is, de csak két típust definiál, egyrészt egy exportvezérelt modellt Németországban, Észak-Európában, Kínában és Japánban, másrészt egy adósságvezérelt modellt az angolszász és a dél-európai országokban.

A kapitalizmusváltozatok vizsgálatának harmadik hullámában középpontba került a növekedés hajtóerejének problematikája az összehasonlító gazdaságtanban. A posztkeynesiánus növekedési modell ugyanakkor csupán a keresletre összpontosít, és kevésbé foglalkozik a növekedés kínálati oldalával. Érdeemes lehet kiegészíteni a növekedési modellek jelenlegi megközelítését az ágazati alapú elemzéssel, tehát azt is szükséges vizsgálni, hogy mely ágazatok járulnak hozzá leginkább a növekedéshez egy adott időszakban. A tanulmány tehát a növekedési modellek ágazati alapú vizsgálatára vállalkozik. Mivel azonban a posztszocialista régiót helyezi a középpontba, amelynek fő célja a nyugati gazdaságokhoz való felzárkózás, így *Kohler–Stockhammer* [2020] nyomán felzárkózási modellként azonosítja a posztszocialista növekedési modelleket.

A posztszocialista régió felzárkózási modelljei – viták és kihívások

A kelet-közép-európai országok felzárkózási modelljének egyik legnagyobb hatású leírása *Nölke–Vliegenthart* [2009]-hez kötődik, amely a visegrádi országokat vizsgálva határozta meg a függő piacgazdaság kapitalizmusváltozatát. A szerzők mellett érvelnek, hogy a visegrádi országokban a fő koordináló erő a multinacionális vállalatoktól való függőségi viszony, amely mind a piaci folyamatokra, mind az állam szerepére hatással van. Az iparági és munkapiaci kapcsolatokban a külföldi tőke érdekei diktálnak, aminek köszönhetően rugalmas a munkaerőpiac, gyengék a szakszervezetek, és ágazati alkuk helyett az alacsony bérezést megerősítő vállalati kollektív szerződések jellemzők, amelyek nem fenyegetnek a dolgozók érdekérvényesítéséből következő költségnövekedéssel. A függő piacgazdasági modellben a vállalati kormányzást és a beruházásfinanszírozást is meghatározza a nemzetközi tőke, hiszen a külföldi leányvállalatok menedzsmentjének döntései elsősorban a fejlett országokban lévő

vállalatközpontok döntéseitől függenek. A leányvállalatok beszállítói így közvetetten függnék a külföldön hozott döntésektől.

Ahogy arra *György–Oláh* [2019] rámutat, a beruházások finanszírozását a külföldi tőkebefektetések mellett a döntően külföldi tulajdonú bankrendszer hitelei adják. Ez erőteljes pénzügyi függőség kialakulásához vezet. *Nölke–Vliegenthart* [2009] azt is hangsúlyozza, hogy a külföldi tőke maga alá rendeli az oktatást és az innovációs folyamatokat is. A régió fontos előnye más periférikus országokhoz képest a viszonylag képzett munkaerő, amelyet az állam által finanszírozott iskolarendszer teremt meg. Ebben viszont a külföldi tőke érdekei szerint előtérbe kerül a szakképzés. Így a külföldi vállalatoknak nem kell arra pénzt áldozniuk, hogy komoly munkahelyi képzéseket biztosítsanak. *Drahokoupil* [2009] bemutatja, hogy az oktatási kiadások nem tudnak növekedni, mert a külföldi tőkékért folytatott verseny komoly adócsökkentésekre ösztönzi a kormányzatokat. Ez az innovációra is negatív hatással van. *Nölke–Vliegenthart* [2009] kiemeli, hogy az igazi innovációs folyamatok az anyaországok vállalatközpontjaiban valósulnak meg. A régió vállalatai saját K + F-fejlesztés helyett a rövid távon sokkal kockázatmentesebb és jövedelmezőbb utat választva, inkább a külföldi leányvállalatok beszállítóivá válnak. Az innováció tehát elsősorban utánzó jellegű, követve a fejlett országok újításait. A függő piacgazdaság elmélete szerint tehát a régió komparatív előnye a standardizált, összeszerelő jellegű tevékenységek elvégzésében rejlik, amely meghatározza az ágazati szerkezetet. Elsősorban a feldolgozóipar szerepe kiemelkedő, amit *Lux* [2017] is megerősít, s a régiót a külfölditőke-vezérelt iparfejlesztési modellel jellemzi. Emellett *Boda* [2021] is rámutat a gyártási elkötelezettségre a régióban, különösen Szlovákia modelljét azonosítja feldolgozóipari bajnokként. Magyarország tekintetében *Geröcs–Pinkasz* [2019] emeli ki az összeszerelő jellegű közúti jármű-gyártás szerepét, és megállapítja, hogy az életciklusuk alapján kifutó termékek gyártása zajlik a magyar üzemekben. *Koppány* [2017] is azonosítja a közúti jármű-gyártás kiemelkedő szerepét az ágazati szerkezetben, míg *Antalóczy* [2017] az exportstruktúra vizsgálatakor mutat rá az ágazat fontosságára.

A régió modelljeit ugyanakkor nem lehet egy kalap alá venni és egyszerűen csak függő piacgazdaságként értékelni, hiszen számos különbség van a rendszerváltás után választott utak között. *Feldmann* [2006] például Észtország és Szlovénia között észlel markáns eltéréseket: míg az elsőt a liberális, addig a másodikat a koordinált piacgazdaságok modelljéhez hasonlítja. *Bohle–Greskovits* [2007] és [2012] is a regionális különbözőséget hangsúlyozza. A szerzők Polányi Károly által inspirált elemzésre alapozva háromféle kapitalizmusváltozatot azonosítottak a régióban. Egyrészt a balti államokat az úgynevezett neoliberais modellbe sorolták, amelyben a jóléti rendszer kevésbé kiterjedt, és amelyek a legdrasztikusabb módon köteleződtek el a neoliberais gazdaságpolitika mellett. A balti országokon kívül neoliberais államnak lehet még nevezni Romániát és Bulgáriát is, amelyeket viszont gyenge államuk miatt külön kell kezelni. Ezzel szemben a beágyazott neoliberais országok – ahova a visegrádi négyek kerültek Horvátországgal – a rendszerváltás után szociálisan érzékenyebb politikát folytattak. A harmadik csoportba Szlovénia tartozik, amelyet a szerzők neokorporatív modellnek neveznek. Itt a korporatív érdekegyeztetésre alapulva kiterjedt jóléti állam jellemző.

A kapitalizmusmodellek szakirodalmának harmadik hulláma, vagyis a növekedésimodell-megközelítés elismeri *Nölke–Vliegenthart* [2009] nyomán a függőség kiemelkedő szerepét a régióban, ugyanakkor azt is belátja, hogy a regionális különbözőségeket legalább kétféle függő modellt érdemes megkülönböztetni. Az egyik legfontosabb ilyen hozzájárulás *Bohle* [2018]-ban található. *Bohle* [2018] azonosít egyrészt egy exportvezérelt függő modellt, amely leginkább a visegrádi négyekre jellemző, másrészt egy adósságvezérelt függő modellt, amely a balti országokat írja le. Ezt a felosztást erősíti meg *Vukov* [2021] is, rámutatva, hogy a balti országokban a külföldi működőtőkére épülő függőség leginkább nem az iparban, hanem a pénzügyi területen jelentkezik, itt a külföldi tulajdonú bankok finanszírozzák a növekedést. Ezzel szemben a visegrádi országokban egyértelműen az ipari jellegű külföldi tőke dominál, amely az exportszektorban jelenik meg. *Vukov* [2021] a balti régió modelljét adósságvezérelt helyett keresletvezéreltként jellemzi, és kiemeli a bérnövekedés szerepét is. Kicsit eltérő megközelítést ad *Ban–Adascalitei* [2020]. A szerzők az egész régióra vetítve állapítják meg az exportvezérelt függő növekedési modell jelenlétét, ugyanakkor ők is megerősítik, hogy leginkább a balti országokban, illetve a nagyobb belső piaccal rendelkező országokban (Románia és Lengyelország) fontos növekedési tényező az adósság által hajtott fogyasztás.

A növekedésimodell-szakirodalom tehát két függő felzárkózási modellt azonosít a régióban. A helyzetet viszont bonyolítja, hogy a felzárkózási modell 2008-as válság utáni változásainak kérdésében fontos vita zajlik az összehasonlító gazdaságtani szakirodalomban. Ahogy *Csaba* [2022] rámutat, ezek a változások különösen Magyarország és Lengyelország modelljét érintették a régióban, hiszen itt történt az államközpontúság irányába történő elmozdulás, a balti államok továbbra is ragaszkodnak korábbi neoliberais gazdaságpolitikájukhoz. A szakirodalmat vizsgálva három fő interpretációt észlelhetünk.

Egyrészt vannak, akik szerint a változások csak a felszínen történnek, és a függőségi modell lényegét nem érintik. *Bohle–Greskovits* [2019] és *Bohle–Reagen* [2021] szerint Magyarország esetében a válság utáni időszak egyfajta útkorrekciónak tekinthető, amely leginkább a „zajos politikai szféra” (*noisy politics*) területén és a retorikában járt változásokkal, de a modellnek valójában megmaradt a függő jellege. Az iparpolitikában tehát továbbra is a multinacionális vállalatok nyomásgyakorlása a meghatározó. *Bohle* [2018] arra mutat rá, hogy a válság után a függőség szerepe továbbra is erős a régióban, és a külföldi működőtőke mellett az európai uniós források és a hazautalások – mint a külső függőség újabb tényezője – szerepe is megnőtt.

Másrészt vannak, akik egy fejlesztő állami modell felé közeledésként értelmezik a 2008-as válság utáni változásokat, ami a függőségi modellből való kitörésként értelmezhető. *Bluhm–Varga* [2019] interpretálja talán a legradikálisabban a változásokat, hiszen azt állítja, hogy Magyarország és Lengyelország a konzervatív fejlesztő állam felé közeledik. A modellváltás irányát erősíti *György–Oláh* [2017] is, amely Magyarországot egy új, bérvezérelt növekedési modellel írja le.

Harmadrészt vannak, akik szerint nemcsak a felszínen történtek módosulások, hanem a modell lényegét érintő változások mentek végbe, amelyek viszont a félperifériás függőségi helyzetünkbe való újfajta beágyazódásként értelmezhetők, és nem

az abból való kitörésként. *Kornai* [2016] például kiemeli, hogy egyértelmű változás történt 2010 után, és a magyar modellt autoriter kapitalizmusként érdemes értelmeznünk. *Magyar* [2013] és *Magyar–Madlovics* [2021] amellet érvel, hogy egy maffiaállam felemelkedésének vagyunk szemtanúi Magyarországon. *Scheiring* [2019] pedig felhalmozó államként értelmezi a 2008-as válság utáni változásokat. A felhalmozó államban továbbra is fennmarad az erőteljes külső függőség, ugyanakkor kiegészül az állam nagyfokú szerepvállalásával, amely számos eszközön keresztül támogatja a nemzeti tőke felhalmozását.

A másik fontos vitatéma a régió modelljével kapcsolatban a közepes jövedelmi csapda lehetősége. A közepes jövedelmi csapda jelenségére először *Gill–Kharas* [2007] hívta fel a figyelmet. A koncepció lényege, hogy a közepes jövedelmű országok esetében az erőforrás-alapú növekedés egy ponton túl nem képes hajtóerőt nyújtani a további fejlődéshez, így az ilyen országok gyakran csapdába kerülnek.² Ahogy azt *Kharas–Kohli* [2011] kiemeli, a közepes jövedelmi csapda elkerülésének lényege az erőforrás-alapú növekedés meghaladása és a termelékenység-növekedésre való átállás. Az erőforrások származhatnak külföldről is, ami azt jelenti, hogy a külföldi függőségre épített növekedési modellt is lehet a közepes jövedelmi csapda keretein belül vizsgálni. Például, ahogy *Wade* [2018] hangsúlyozza, a külföldi működőtőke-bevonásra és az alacsony bérekre épülő modell a közepes jövedelmű országokban óhatatlanul csapdához vezet. *Györffy* [2021] is megerősíti, hogy a közepes jövedelmi csapda elkerülésének legfontosabb kérdése, hogy az országok képesek-e átváltani a külföldi működőtőke bevonására épülő növekedésről a termelékenységi fókuszú növekedésre. A közepes jövedelmi csapda kockázata tehát komolyan fenyegeti a kelet-közép-európai régió országait. *Myant* [2018] például amellet foglal állást, hogy a régióban kialakult függő piacgazdasági modell egyértelműen a közepes jövedelmi csapdához vezet, hiszen alapja az alacsony bérekre épülő felzárkózás, ezért szükséges ennek a növekedési modellnek a meghaladása. *Bod* [2015] Magyarország esetén mutat rá a közepes jövedelmi csapda lehetőségére. *Csath* [2022] azonban Magyarországot elemezve azt állapítja meg, hogy bár hazánkat a közepes jövedelmi csapda nem fenyegeti, de a közepes fejlettségi csapda igen. Az MNB 2018-as Növekedési jelentése is számos csapdahelyzetre mutat rá, amelyek hátráltathatják a magyar felzárkózási modell sikerességét (*MNB* [2018]). *Györffy* [2021] pedig Magyarországot és Észtországot elemezve fejti ki, hogy a magyar modellt kitett a közepes jövedelmi csapda lehetőségének, Észtország viszont inkább elkerüli azt. Ennek okait pedig leginkább az intézményi különbsőségekben kell keresni. Összességében tehát fontos azt vizsgálni, hogy a régió modellje mennyire kitett a közepes jövedelmi csapda veszélyének, ehhez pedig *Kharas–Kohli* [2011] és *Györffy* [2021] alapján az egyik legfontosabb indikátort a termelékenység növekedése jelenti.

² A szakirodalomban komoly vita folyik az empirikus bizonyítékokkal kapcsolatban. Míg egyes szerzők statisztikailag is kimutatják a közepes jövedelmi csapdát (*Eichengreen és szerzőtársai* [2013], *Robertson–Ye* [2013]), addig mások nem találnak empirikus bizonyítékokat a létezésére (*Im–Rosenblatt* [2013], *Bulman és szerzőtársai* [2014]), azonban az utóbbi csoportba sorolható tanulmányok fejlesztés-politikai értelemben hasznosnak tartják a közepes jövedelmi csapda fogalmát.

A kutatás eredményei és módszertana

A kutatás módszertana

Az empirikus elemzés két részre oszlik. A regionális összehasonlító elemzés 11 poszt-szocialista országban a 2011–2018 közötti időszakban vizsgálja a növekedés húzóágazatait. Az időbeli összehasonlító elemzés pedig a magyar felzárkózási modell változásait elemezve a 2000–2007-es időszakot veti össze a 2011–2018-as periódussal.

A kutatás központi eleme a növekedés húzóágazatainak meghatározása, ami a felzárkózási modell egy újfajta megközelítését adja. A kutatásban az Eurostat NACE iparági besorolása alapján különítettük el az ágazatokat a 21 nemzetgazdasági ágból kiindulva, de az önálló nemzetgazdasági ágként definiált feldolgozóipart 13 ágazatra bontva szét. A feldolgozóipar együttes vizsgálata rendkívül félrevezető lett volna, és nem tudta volna például a járműgyártás vagy az élelmiszeripar közötti jelentős különbségeket megragadni. Emellett a kereskedelem és a gépjárműjavítás nemzetgazdasági ágat is szétbontottuk, hiszen célszerű külön szerepeltetni a kis- és a nagykereskedelmet, amelyek önmagukban is nagy és fontos ágazatok, így összességében 35 ágazatot vizsgáltunk (lásd a *Függelék F2. táblázatát*).³

A regionális összehasonlító elemzéshez 11 kelet-közép-európai ország⁴ 35 ágazatának bruttó hozzáadott értékeit gyűjtöttük ki a 2011. és a 2018. évre. Az ehhez szükséges adatokat az Eurostat részletes, ágazatokra lebontott nemzetiszámla-adatbázisa szolgáltatta (*Eurostat* [2021a]). Azt az öt ágazatot választottuk húzóágazatnak, amelyek a legnagyobb mértékben járultak hozzá a vizsgált időszakban a bruttó hozzáadott érték növekedéséhez, tehát növekedési hozzájárulásuk a legnagyobb. Ennek meghatározásához kiszámoltuk, hogy a teljes gazdaság és az egyes ágazatok bruttó hozzáadott értéke mennyivel növekedett az adott időszakban (ehhez a 2010. évi árral indexált, millió euróban számított bruttó hozzáadott érték adatokat használtunk – *Eurostat* [2021a]). A tanulmányban *növekedési hozzájárulásnak* hívott – százalékban kifejezett – mutató egy ágazat hozzáadottérték-növekményének arányát fejezi ki a teljes gazdaság hozzáadottérték-növekményében. Ha ez például 50 százalék, akkor ez azt jelenti, hogy az adott ágazat hozzáadottérték-növekménye a teljes gazdaság hozzáadottérték-növekményének felét tette ki.⁵

$$\text{Növekedési hozzájárulás}_{2011-2018} = \frac{\text{Ágazat HÉ}_{2018} - \text{Ágazat HÉ}_{2011}}{\text{Teljes gazdaság HÉ}_{2018} - \text{Teljes gazdaság HÉ}_{2011}}$$

A regionális elemzésben kiszámoltuk a növekedési hozzájárulás mutatóját a 11 ország 35 ágazatára, majd csökkenő sorrendbe rendeztük őket. Az öt legmagasabb növekedési

³ A kocszgyártás, kőolaj-feldolgozás ágazatát Litvániában és Szlovákiában adathiány és adathibák miatt kénytelenek voltunk kizárni a vizsgálatból.

⁴ Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Románia és Bulgária.

⁵ Ez az arány természetesen lehet negatív is, ha egy ágazat hozzáadott értéke nem növekedett, hanem csökkent. Ebből következően elméletben az is előfordulhat, hogy ez a szám 100 százalék feletti, de ez csak akkor lehet, ha sok visszaeső ágazat van.

hozzájárulási mutatóval rendelkező ágazat lett az adott ország húzóágazata. Annak érdekében, hogy a húzóágazatok alapján csoportosítani tudjuk az országokat, két segédmutatót is kiszámítottunk (lásd a *Függelék F1. táblázatát*). Egyrészt elkészítettük az *átfedésmutatót*, amely azt jelöli, hogy két ország húzóágazatai között hány azonos van. Másrészt kiszámítottuk az *eltérésmutatót*, amelyben a növekedési hozzájárulások bevonásának segítségével határoztuk meg, hogy két ország húzóágazati struktúrája mennyire eltérő.⁶ A csoportosítást a két segédmutató segítségével végeztük el két szabály kikötése mellett. Egyrészt egy ország csak azzal az országgal kerülhetett egy csoportba, amellyel a legkisebb az eltérésmutatója. Másrészt egy ország csak akkor kerülhetett be egy csoportba, ha ott rendelkezett három átfedéssel, azaz a csoportban lévő bármely országgal legalább három ágazatban megegyezett. Ezzel a két szabállyal tudtuk kategorizálni a régiós országokat. Az időbeli összehasonlító elemzésben a fent bemutatott módszert követve határoztuk meg Magyarországra a növekedési hozzájárulás mutatóit a 2000 és 2007 közötti felzárkózási periódusra.

További következtetések levonása érdekében az elemzésben több mutatót is kiszámítottunk az egyes ágazatokhoz. Ezek a közepes jövedelmi csapda elemzése miatt a húzóágazatok munkatermelékenységével kapcsolatosak, emellett az időbeli elemzésben kiszámítottuk még a külföldi részarányt a hozzáadott értékben a külföldi dominancia vizsgálatához. A további mutatókat az *1. táblázat* közli, ahol elérhető az adatok forrásai is.

A következőkben kitérünk a módszertan néhány fontosabb korlátjára. Először is egy új kapacitás vagy gyár megjelenése is jelentősen befolyásolhatja az egyes ágazatok relatív térnyerését, így bekerülésüket a húzóágazatok közé (lásd például Magyarországon a Mercedes és a járműgyártás kapcsolatát). Másodsor a munkatermelékenység vizsgálata során is megjelennek bizonyos korlátok.

A termelékenységi mutató kiszámításának lényege a termelés outputja és inputjai közötti viszony megragadása (*Hüttl [2017]*). A köznapi értelmezéssel ellentétben a munkatermelékenység nem a munka mint termelési tényező beszámított hatását méri, hanem éppen az ezen felüli többletet, amely magában foglalja a tőkeváltozások, a technológiai és szervezeti hatékonyság változásainak együttes hatását, illetve a méretgazdaságosság, a különböző mértékű kapacitáskihasználás és a mérési hibák hatását is (*OECD [2001]*). Ugyanakkor a termelékenységszámítással kapcsolatban számos kihívás azonosítható. Például a szolgáltatások termelékenységének megragadása nem triviális. A szolgáltatások esetében az output és input standardizálása sokkal nehezebb, mint a feldolgozóipar területén (*Li-Prescott [2009]*). Emellett fontos kérdés az is, hogyan lehet megragadni a minőség változását (*Fox [2007]*). Továbbá megjelenhetnek árfolyamproblémák is a nemzetközi összehasonlításnál (*GVH [2007]*).

⁶ Két ország között az eltérésmutatót úgy számítottuk ki, hogy a megegyező húzóágazatok esetén a növekedési hozzájárulási mutatók különbségének abszolút értékét vettük, és ezeket összeadtuk, majd ehhez hozzáadtuk az eltérő ágazatokra vonatkozó növekedési hozzájárulási mutatókat. Minél alacsonyabb ez az érték, annál jobban hasonlít két ország egymásra a húzóágazatok struktúrája alapján. Például, ha két országban az összes húzóágazat megegyezik, és ezek növekedési hozzájárulásai is teljesen azonosak, akkor a mutató nulla értéket vesz fel.

1. táblázat

A kutatás keretében kiszámított további változók

Változók	Leírás	Adatok és források	Melyik elemzésben?
Munkatermelékenység	az ágazat egy foglalkoztatottra jutó bruttó hozzáadott értéke	bruttó hozzáadott érték (2010. árral indexált): <i>Eurostat</i> [2021a], a foglalkoztatottak száma: <i>Eurostat</i> [2021b]	mindkettő
Régiós átlaghoz viszonyított munkatermelékenység (2018)	az ágazat munkatermelékenysége hány százaléka az adott ágazat átlagos regionális munkatermelékenységének		regionális
A munkatermelékenység százalékos növekedése	az adott ágazat munkatermelékenységének százalékos növekedése az adott időszakban		mindkettő
Külföldi dominancia (2018)	a külföldi cégek részaránya a tényezőkköltségen vett hozzáadott értékben 2018-ban (folyó áras adatok)	a külföldi cégek tényezőkköltségen vett hozzáadott értéke: <i>Eurostat</i> [2022], hazai cégek tényezőkköltségen vett hozzáadott értéke: <i>Eurostat</i> [2022]	időbeli

Forrás: saját szerkesztés.

A munkatermelékenység mérésére leggyakrabban két mutatót használnak: a hozzáadott értéket a munkások számával vagy pedig a ledolgozott munkaórákkal osztják el (*Eurostat* [2013], *OECD* [2021]). Az elérhető adatok figyelembevételével az egy foglalkoztatottra vetített hozzáadott értéket használjuk, ami a szakirodalomban elfogadott mutatónak számít (*Eurostat* [2013], *MNB* [2020]). Ugyanakkor fel kell rá hívni a figyelmet, hogy ez a mutató nem képes megragadni a munkavállalókra jutó munkaidő különbözőségeit, a részmunkaidős foglalkoztatottság ágazati és nemzetközi különbségeit és a munka minőségének változását sem (*OECD* [2001]). Ki kell emelnünk azt is, hogy a ledolgozott munkaórák számával számolt munkatermelékenységnek is fontos módszertani korlátai vannak (*OECD* [2001]). Továbbá érdemes megemlíteni, hogy a kétfajta munkatermelékenységi mutató különböző eredményekre is vezethet, amelyek hatással vannak a következtetések érvényességére. Az *MNB* [2020] jelentése alapján például Magyarország a ledolgozott munkaórákkal számolt munkatermelékenységben jobban áll az európai rangsorban, mint a foglalkoztatottakkal számolt esetében. Összességében viszont a korlátok és az adatok elérhetőségének figyelembevételével az egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték és annak változása jó közelítője a munkatermelékenység dinamikájának a régióban és Magyarországon.

A regionális összehasonlítás eredményei

A regionális összehasonlítás eredményeit a 2. táblázat tartalmazza. A módszertani részben bemutatott két segédmutató segítségével négy egyértelmű felzárkózási modellt különítettünk el a régióban. Egyrészt, a balti régió modelljét, amelyet *nagykereskedelem-, szállítás-, raktározás- és építőipar-alapú modellnek* nevezünk. Másrészt, információ és kommunikációra, szakmai, tudományos tevékenységre és egyéb *magas produktivitású szolgáltatótevékenységekre épülő felzárkózásként* hivatkozunk Csehország, Lengyelország és Magyarország modelljére. Harmadrészt, a *kereskedelemre és turizmusra építő* bolgár és horvát modellt azonosítjuk. *Negyedrészt*, a feldolgozóipari bajnok Szlovákia modelljét határozzuk meg. Románia és Szlovénia ágazati alapú felzárkózási modellje a módszertani részben bemutatott szabályok alapján egyik csoportba sem illett bele, így a modelljüket *vegyesnek* tekintjük. A következőkben az egyes modellek jellemzőit tárgyaljuk, majd elvégezzük a régiós országok húzóágazatainak munkatermelékenységi elemzését.

A nagykereskedelem, az építőipar és a szállítás, raktározás ágazat adta a hozzáadott érték növekedésének 32 százalékát Észtországban, 26 százalékát Lettországbán, 35 százalékát Litvániában 2011 és 2018 között. A balti növekedési modell tehát nagykereskedelem, építőipar, illetve szállítás, raktározás ágazatokra orientált felzárkózási modellként azonosítható. A nagykereskedelmi ágazat megjelenése egybevág *Bohle* [2018] és *Vukov* [2021] elemzésével, amely szerint a balti modell fogyasztásorientált. Ugyanakkor a nagykereskedelem nemcsak a közvetlenül a lakosságnak eladó kiskereskedők kiszolgálásának növekedését jelenti, hanem az ipari, kereskedelmi és állami fogyasztók számára történő értékesítést is. A lakossági fogyasztásra való orientáltság leginkább Lettország és Litvánia esetében jelenik meg, ahol a kiskereskedelem is bekerül a húzóágazatok közé, s rendre 10 és 8 százalékkal járult hozzá a gazdaság hozzáadottérték-növekedéséhez. A különbözőségeket vizsgálva Észtországban a szakmai, tudományos és műszaki tevékenység tartozik a húzóágazatok közé, Litvániában pedig egy feldolgozóipari ágazat: a bútorgyártás. Észtország tehát a magas produktivitású szolgáltatások bevonásával, Litvánia pedig a bútorgyártás előretörésével árnyalja a balti felzárkózási modellt.

A második csoporthoz Csehország, Lengyelország és Magyarország ágazati növekedési modellje tartozik. A csoportban leginkább Csehország és Lengyelország hasonlít egymásra, esetükben az ötből négy ágazat azonos: az információ és kommunikáció, a nagykereskedelem, a pénzügyi és biztosítási tevékenység, illetve a szakmai, tudományos tevékenység. Ez a négy ágazat adta Csehországban a hozzáadottérték-növekedés 48 százalékát, Lengyelországban pedig a 35 százalékát. Az adatokat vizsgálva elmondható, hogy ezek regionális szinten mind magas munkatermelékenységű szolgáltató ágazatok (lásd a *Függelék F2. táblázatát*). Ezt a növekedési modellt ezért *magas produktivitású szolgáltatásokra orientált* pályának nevezzük.⁷ A modell egyébként jelentős átfedésben van Észtország modelljével is, hiszen az információ és kommunikáció,

⁷ A magas produktivitású itt azt fejezi ki, hogy regionálisan vannak alacsonyabb munkatermelékenységű szolgáltatások is (például a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás vagy a kiskereskedelem).

2. táblázat

Húzóágazatok a posztszocialista országokban (a húzóágazatok növekedéshez való hozzájárulásának mértéke százalékban)

Ágazat neve	BG	CZ	EE	HR	LV	LT	HU	PL	RO	SI	SK
Információ és kommunikáció	12	13	16	9	9	-	10	11	12	-	-
Kiskereskedelem (kivéve gépjármű, motorkerékpár)	8	-	-	21	10	8	8	10	21	-	-
Szállítás, raktározás	-	-	9	-	10	18	-	-	19	12	14
Nagykereskedelem (kivéve jármű, motorkerékpár)	-	13	13	-	8	10	-	7	-	12	-
Szakmai, tudományos és műszaki tevékenység	-	10	8	-	-	-	12	8	-	12	15
Közúti és egyéb jármű gyártása	-	7	-	-	-	-	12	-	12	-	21
Építőipar	-	-	10	-	8	7	-	-	-	-	-
Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	-	-	-	10	-	-	8	-	-	8	-
Pénzügyi és biztosítási tevékenység	-	12	-	-	-	-	-	9	-	-	-
Nemfém ásványi termék gyártása, fémalapanyag gyártása, fémfeldolgozási termék gyártása (kivéve gépek és berendezések)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	18
Gépjármű, motorkerékpár kereskedelme, javítása	9	-	-	9	-	-	-	-	-	-	-
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	11	-	-	19	-	-	-	-	-	-	-
Ingatlanügyletek	21	-	-	-	-	-	-	-	9	-	-
Gumi-, műanyag termék gyártása	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13
Bútorgyártás, egyéb feldolgozóipari tevékenység, ipari gép, berendezés, eszköz javítása, üzembe helyezése	-	-	-	-	-	7	-	-	-	-	-

Ország rövidítések: BG: Bulgária, CZ: Csehország, EE: Észtország, HR: Horvátország, LV: Lettország, LT: Litvánia, HU: Magyarország, PL: Lengyelország, RO: Románia, SI: Szlovénia, SK: Szlovákia.

Forrás: saját számítás az Eurostat [2021a] adatai alapján.

a nagykereskedelem és a szakmai, tudományos tevékenység ott is megjelenik. Az észt modellben viszont megtalálható a balti államokra jellemző szállítás, raktározás és építőipar. Csehországban a magas produktivitású szolgáltatásokra orientált növekedési

modell a közútijármű-gyártással egészül ki, Lengyelországban pedig a kiskereskedelemmel. Az ágazatokat vizsgálva ehhez a növekedési modellhez áll legközelebb hazánk modellje is. Magyarországon is megjelenik a szakmai, tudományos tevékenység és az információ és kommunikáció is, amelyek a hozzáadottérték-növekedés 22 százalékát teszik ki. A kiskereskedelem megjelenése Lengyelországgal, a közútijármű-gyártás bekerülése pedig Csehországgal van átfedésben. Emellett Magyarországon még jelen van az adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység is.

Szlovákia modellje jelentősen eltér a többi visegrádi országtól, mert egyértelműen feldolgozóipar-orientált növekedési modellel jellemezhető, amelyben a három feldolgozóipari ág (közúti és egyéb jármű gyártása, nemfém ásványi termék gyártása, fém-alapanyag gyártása, fémfeldolgozási termék gyártása és a gumi-, műanyag termék gyártása) a hozzáadott érték növekedésének 52 százalékát adja. Ez alátámasztja *Boda* [2021] következtetéseit, amelyek szerint Szlovákia a régió feldolgozóipari bajnoka. Bár kiemelendő, hogy Szlovákia, Magyarország és Csehország esetében is megjelenik a közútijármű-gyártás. Szlovákiában viszont jóval nagyobb szerepe van a járműgyártásnak a másik két országhoz képest, itt ez az ágazat egymaga magyarázza a hozzáadott érték növekedésének 21 százalékát, míg Magyarországon ez az arány 12 százalék, Csehországban pedig csak 7 százalék. A közútijármű-gyártás kiemelkedő szerepe megerősíti *Bohle* [2018] és *Vukov* [2021] megállapításait az exportorientált növekedéssel kapcsolatban a visegrádi országokban és különösen Szlovákiában. Egyedül Lengyelország lóg ki a sorból, ahol egyetlen feldolgozóipari ágazat sem található a húzóágazatok között. Ezzel szemben Szlovákia ágazati növekedési modellje illeszkedik legjobban, hiszen az öt húzóágazat összesen a hozzáadott érték növekedésének 80 százalékát teszi ki. Ez betudható annak, hogy Szlovákiában számos ágazat hozzáadott értéke visszaesett.

Bulgária és Horvátország növekedési modelljének fontos közös pontja, hogy a szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás (vagyis a turizmus) a hozzáadott érték növekedésének több mint 10 százalékát adja. Ez Horvátországban a legerősebb, ahol ez az arány 19 százalék. Emellett a két országban a kiskereskedelem, a gépjármű-kereskedelem és az információ és kommunikáció ágazat is megjelenik. Ezt nevezük kereskedelem- és turizmusalapú növekedési modellnek. Bulgáriában emellett megjelennek még az ingatlanügyletek, Horvátországban pedig Magyarországhoz és Szlovéniához hasonlóan az adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység.

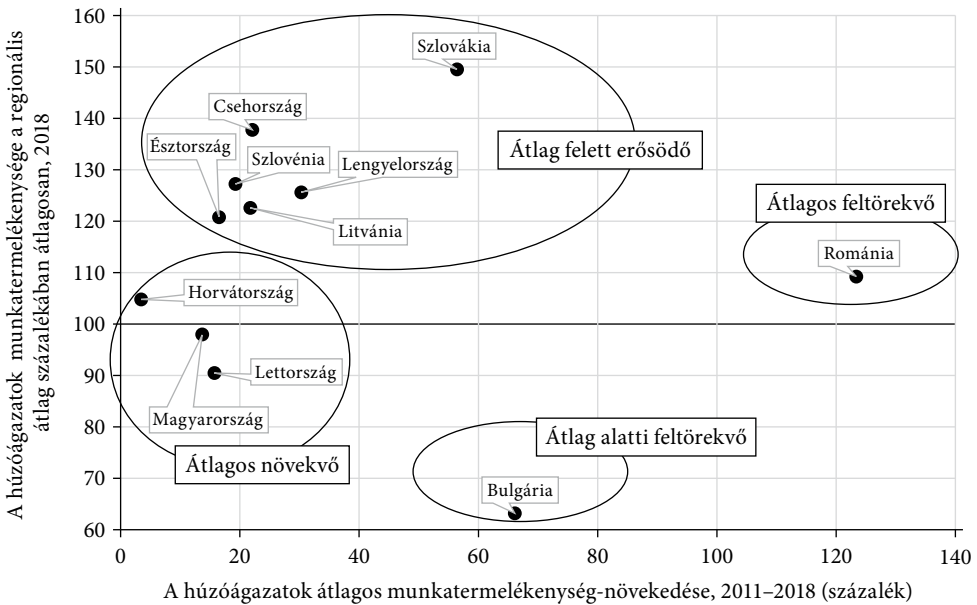
Szlovéniát és Romániát a módszertanban meghatározott kikötések alapján egyik csoportba sem lehet besorolni, ezért vegyesnek értékeljük modelljüket. A szlovén felzárkózási modell az eltérésmutató alapján leginkább Észtorszáéhoz hasonlít. Románia felzárkózási modellje az eltérésmutató szerint leginkább Lettorszáéhoz, majd másodikként Magyarorszáéhoz hasonlít, de mindkét esetben három-három ágazat azonos. Romániában a vezető húzóágazat a kiskereskedelem, amely óriási mértékben, 21 százalékkal járul hozzá a hozzáadott érték növekedéséhez, ez alátámasztja *Ban-Adascalitei* [2021] kutatását arról, hogy Romániában a fogyasztásorientáltság szerepe kiemelkedő, ugyanakkor érdemes hozzátenni, hogy ebben a hazautalásoknak is fontos szerepük lehet (*Bohle* [2018]). Lettországhoz és a balti térséghez hasonlóan itt is megjelenik a szállítás, raktározás. Magyarországhoz és a visegrádi négyek

térségéhez az teszi hasonlónvá az országot, hogy megjelenik a közúti jármű-gyártás, amely 12 százalékkal járul hozzá a hozzáadott érték növekedéséhez. A román felzárkózási modell tehát eklektikus: a kereskedelmi és szállítási ágazatok mellett a járműgyártás növekedése húzza.

A termelékenységi fordulat vizsgálatának céljából az 1. ábra a húzóágazatok munkatermelékenységének átlagos növekedését és a húzóágazatok munkatermelékenységének a regionális átlag százalékában vett átlagát jeleníti meg.⁸

1. ábra

A húzóágazatok átlagos munkatermelékenység-növekedése Kelet-Közép-Európában 2011 és 2018 között, illetve a húzóágazatok 2018. évi átlagos munkatermelékenysége a regionális átlag százalékában (100 százalék = regionális átlag)

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat [2021a], [2021b] adatai alapján.

A munkatermelékenység tekintetében négy csoport különíthető el. Egyrészt Bulgária kilóg, ugyanis húzóágazatainak munkatermelékenysége jelentősen elmarad a regionális átlagtól, de erőteljes felzárkózást hajt végre. Ezt a fejlődési pályát nevezzük *átlag alatti feltörekvőnek*. Magyarország és Lettország ágazatai csak minimálisan maradnak el termelékenységben az átlagtól, de a Bulgáriáénál sokkal lassabban nőtt a munkatermelékenységük az elmúlt időszakban. Horvátország is ehhez a csoporthoz sorolható, amelynek húzóágazatai átlagosan ugyan meghaladják a regionális átlagot munkatermelékenységben, de a munkatermelékenység növekedése lassú. Ezt a második csoportot *átlagos növekvő* országoknak nevezzük. A harmadik csoportot Észtország, Litvánia, Lengyelország,

⁸ Az utóbbi mutató lényege a munkatermelékenységi szint megragadása. Például Magyarország esetében ez körülbelül 98 százalék. Ez azt jelenti, hogy a magyar húzóágazatok átlagosan a regionális átlag-munkatermelékenység 98 százalékát érik el. A mutató lényegi tartalma, hogy átlagosan a régiónál alacsonyabb a munkatermelékenységi szintje a magyar húzóágazatoknak.

Szlovénia, Csehország és Szlovákia jelentik, ahol regionálisan is magas munkatermelékenységű ágazatok vannak, és azok növekedése is robusztus. Ezt a kategóriát *átlag felett erősödőnek* nevezzük. A legnagyobb munkatermelékenység-növekedést Románia érte el, ahol viszont a húzóágazatok munkatermelékenysége a regionális átlagot csak kissé haladja meg. Románia modelljét így érdemes külön, egy negyedik csoportba helyezni, az *átlagos feltörekvőbe*. A 3. táblázatban láthatók a regionális elemzés eredményei.

3. táblázat

A regionális elemzés eredményei

Ágazati felzárkózási modell	Ország	Munkatermelékenységi csoport
Nagykereskedelem, építőipar, szállítás és raktározás ágazatokra orientált	Litvánia	átlag felett erősödő
	Lettország	átlagos növekvő
	Észtország	átlag felett erősödő
Magas produktivitású szolgáltató-tevékenységekre épülő	Lengyelország	átlag felett erősödő
	Csehország	átlag felett erősödő
	Magyarország	átlagos növekvő
Feldolgozóipar-orientált	Szlovákia	átlag felett erősödő
Turizmusra és kereskedelemre orientált	Horvátország	átlagos növekvő
	Bulgária	átlag alatti feltörekvő
Vegyes	Románia	átlagos feltörekvő
	Szlovénia	átlag felett erősödő

Forrás: saját szerkesztés.

Az időbeli összehasonlítás eredményei

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a magyar felzárkózási modell hogyan változott a 2008-as válság után. A 4. táblázat mutatja Magyarország húzóágazatait a 2000 és 2007 közötti, valamint a 2011 és 2018 közötti felzárkózási periódusokban. A táblázat a növekedési hozzájárulások mellett a munkatermelékenységet és annak változását, illetve a külföldi dominanciát is mutatja.⁹

A 2000 és 2007 közötti felzárkózási periódusban Magyarország legelső húzóágazata a közúti és egyéb járművek gyártása volt, amely önmagában majdnem 12 százalékat adta a növekedésnek. Ez az ágazat a 2011–2018-as növekedési időszakban is hasonlóan teljesített, ami jó példáját adja az ágazati alapú „útfüggőségnek”. Természetesen itt nemcsak egyszerű útfüggőségről beszélünk, hanem az is látszik, hogy a második időszakban tovább nőtt a járműgyártás szerepe, hiszen a gazdasági hozzáadott érték

⁹ A külföldi dominancia adatai az Eurostat adatbázisában csak a második időszakra voltak elérhetőek, így 2018-ra számítottuk ki az értékeket. Az adatok forrása: Eurostat [2022].

4. táblázat

Húzóágazatok Magyarországon 2000–2007, illetve 2011–2018 között

	2000–2007			
	növekedési hozzájárulás (százalék)	munka-termelékenység (2007) (ezer euró/fő)	termelékenység-változás (százalék)	külföldi részarány a tényezőkölségen vett hozzáadott értékben (2018) (százalék)
1. Közúti és egyéb jármű gyártása	11,9	40,2	61	95
2. Nagykereskedelem (kivéve jármű, motorkerékpár)	9,3	44,2	–2	44
3. Információ és kommunikáció	8,6	40,7	31	59
4. Villamos berendezések gyártása	6,7	33,4	124	70
5. Szállítás, raktározás	6,7	20,1	41	40
Átlag		35,7	51	62
	2011–2018			
	növekedési hozzájárulás (százalék)	munka-termelékenység (2018) (ezer euró/fő)	termelékenység-változás (százalék)	külföldi részarány a tényezőkölségen vett hozzáadott értékben (2018) (százalék)
1. Szakmai, tudományos és műszaki tevékenység	12,40	27,97	–12	31
2. Közúti és egyéb jármű gyártása	12,21	45,46	9	95
3. Információ és kommunikáció	9,73	45,45	5	59
4. Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	7,59	18,09	23	41
5. Kiskereskedelem (kivéve gépjármű, motorkerékpár)	7,50	13,13	43	40
Átlag		30,02	14	53

Forrás: saját számítás az Eurostat [2021a], [2021b], [2022] adatai alapján.

növekedésének már 12,4 százalékát adta. Azt viszont érdemes kiemelni, hogy a 2008-as válság után már nem az első, hanem csak a második húzóágazatként szerepel, ugyanis a szakmai, tudományos tevékenység megelőzi. Termelékenység tekintetében az ágazat jól teljesít, az első időszakban különösen, hiszen jelentősen növelte termelékenységét. A másik ágazat, amely mindkét időszakban tartja a harmadik helyet a magyar húzóágazatok között: az információ és kommunikáció. A járműgyártáshoz hasonlóan itt is elmondható, hogy az ágazat szerepe folyamatosan növekedett. A munkatermelékenység is magas ebben az ágazatban, amely az első időszakban jobban tudott növekedni. A 2018-ra számított függőségi adatok azt mutatják, hogy ez a két ágazat – amelyek mindkét időszakban a magyarországi ágazati felzárkózási modell részei voltak – egyértelműen külföldiek által dominált. A közúti és egyéb járművek gyártásában ez az arány extrém magas, 95 százalékos mértékű, de az információ és kommunikáció ágazatban is jelentős a külföldi dominancia (59 százalék). Ezek az eredmények egyértelműen alátámasztják a *Nölke–Vliegenthart* [2009] által megfogalmazott és számos cikkben megerősített külföldi függőségre épülő modellünket.

Az időbeli összehasonlító elemzés alapján a vizsgált két stabil ágazaton túl három olyan ágazat van, amely a válság előtti periódusban megjelent a húzóágazatok között, a válság után azonban már nem. Ezek helyett új ágazatok léptek be a húzóágazatok közé. A kiesző ágazatok a nagykereskedelem, a villamosberendezés-gyártás és a szállítás, raktározás. Helyettük pedig a szakmai, tudományos és műszaki tevékenység, az adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység, illetve a kiskereskedelem vált húzóágazattá. A váltás legfontosabb iránya, hogy a feldolgozóipari orientáció a növekedési modellben csökkent, helyette pedig a szolgáltatások s különösen az adminisztratív szolgáltatások irányába történt elmozdulás. A változás mögött valószínűsíthetően a szolgáltató központok (*Shared Service Center, SSC*) dinamikus növekedése állhat, amelyek betelepítését a Nemzeti Befektetési Ügynökség aktívan támogatja (*Kotroczó* [2020]). A *KSH* [2023] adatai szerint 2019-ben a szakmai, tudományos és műszaki tevékenység, illetve az adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység ágazatban működött a szolgáltató központok több mint egyharmada (34,5 százaléka), és a szolgáltató központokban a teljes munkaidőben dolgozók 38,7 százaléka ebben a két ágazatban tevékenykedett. Ha ehhez még hozzávesszük a válság előtt is a húzóágazatok között szereplő információ és kommunikáció ágazatát, akkor elmondhatjuk, hogy a szolgáltató központokban teljes munkaidőben dolgozók nagyjából kétharmadát (66,6 százalék) ezek az ágazatok foglalkoztatják. A szolgáltató központok szerepét *Bucsky* [2021] is megerősíti, és egyértelmű sikerágazatként értékeli, amely a szolgáltatásexporthoz is jelentős mértékben hozzájárul.¹⁰ Az üzleti szolgáltatásokba áramló külföldi tőke szerepére pedig *Gál és szerzőtársai* [2016] mutat rá.

A nagykereskedelem megjelenése a válság előtti időszakban mindenképpen pozitívnak értékelhető, hiszen az ágazat munkatermelékenysége magas volt. A válság után helyette az alacsony munkatermelékenységű kiskereskedelem lépett be a húzóágazatok

¹⁰ *Bucsky* [2021] azt is kiemeli, hogy a transzferárazás gyakorlata is pozitív értelemben érinti az SSC vállalatokat, ami hozzájárulhat ehhez a kiemelkedő teljesítményhez.

sorába. A villamosberendezés-gyártás a válság előtt jelentős, 124 százalékos termelékenység-növekedést ért el – ezzel a legmagasabb munkatermelékenység-növekedést produkálva. Az ágazat kiesése a 2008-as válság után megerősíti Nagy-Lengyel [2016] eredményeit, akik szerint ez az ágazat 2008 és 2014 között a gyengülő feldolgozóipari ágak közé került, ahol a beruházások és a külföldi tőke nagysága stagnál. A szállítás és raktározás ágazat a 2000 és 2007 közötti időszakban 7 százalék körüli növekedési hozzájárulást produkált. A munkatermelékenysége ennek az ágazatnak volt a legalacsonyabb 2007-ben a húzóágazatok között, de jelentős, 41 százalékos növekedést ért el az időszakban. A válság után húzóágazattá vált három ágazat munkatermelékenysége a 2007 előttihez képest alacsonyabb, a váltás tehát alacsonyabb munkatermelékenységű ágazatokra történt. Emellett ezek átlagos munkatermelékenység-növekedése is alacsonyabb. A függőségi adatokból kitűnik, hogy az újonnan bekerülő adminisztratív és szolgáltatótevékenységek és a kiskereskedelem ágazatában is jelentős (40 százalékot meghaladó) a külföldi vállalatok által előállított hozzáadott érték aránya. Érdekes eredmény, hogy Magyarországon a legkevésbé függő húzóágazat a szakmai, tudományos tevékenység, ahol 31 százalék a külföldi részarány, ezt többek között az magyarázhatja, hogy az Eurostat [2022] adatai alapján az üzleti szektor magyar cégeinek majdnem negyede (23,5 százaléka) ebben az ágazatban tevékenykedik. Izgalmas új kérdés lehet, ami megalapozhat egy következő kutatást, hogy melyek ennek a szektornak a feltörekvő magyar cégei.

Következtetések

A kutatás eredményei megerősítik, hogy érdemes ágazati alapon elemezni a felzárkózási modelleket, mert ez számos új következtetés levonására ad lehetőséget. A tanulmány feltárta, hogy a régióban legalább négy különböző felzárkózási modellt lehet azonosítani. Egyrészt a balti modellt, amely szállítás és raktározás, építőipar és kereskedelem ágazatokra orientált. Másrészt Bulgáriában és Horvátországban a kereskedelem és turizmus ágazatokra orientált felzárkózási modellt. Harmadrészt Csehországban és Lengyelországban egy magas produktivitású szolgáltatásokra orientált pályát, amelyhez Magyarország is sorolható. Szlovákiában pedig egy feldolgozóipari modellt. Továbbá Szlovénia és Románia modelljét vegyesnek értékelhetjük. A modellek diverzitása megkérdőjelezi azt a megközelítést, hogy a régiót egységes felzárkózási modellként azonosítsuk. Ebben az itt bemutatott eredmények Bohle-Greskovits [2012] tipológiájához állnak a legközelebb, de több ponton eltérnek attól. Egyrészt Horvátország és Bulgária ágazati alapon egy felzárkózási modellbe került, másrészt pedig Szlovákia modellje jelentősen eltér a visegrádi országokétól, ezzel megbontva a csoportot. Az eredmények alapján Magyarország felzárkózási modellje az ágazatokat tekintve nem tér el a régiótól. Leginkább a cseh és a lengyel magas produktivitású szolgáltatásokra épülő modellhez hasonlít, viszont munkatermelékenységben le van maradva attól.

A kutatás arra is rámutat, hogy a 2008-as válság után történtek változások a magyar felzárkózási modellben. Bár ki kell emelnünk, hogy ágazati útfüggőség jelentkezik a külföldiek által dominált közúti és egyéb járművek gyártása és az információ és

kommunikáció ágazat esetében – ezek képesek voltak tovább erősödni a húzóágazatok között. Emellett viszont a 2008 előtti időszakban a villamosberendezés-gyártás, a szállítás, raktározás és a nagykereskedelem volt húzóágazat, amelyeket a kiskereskedelem, a szakmai, műszaki és tudományos tevékenység és az adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység váltott fel. A változások az adminisztratív szolgáltatások irányába mutatnak a feldolgozóipari orientáció helyett, ami alátámasztja a szolgáltató központok növekvő szerepét a magyar gazdaságban.

A tanulmány a közepes jövedelmi csapda veszélyét az ágazati alapú felzárkózási modell munkatermelékenységi elemzésével vizsgálta. Ezek alapján a régióban négy csoport különíthető el. Románia munkatermelékenysége növekedett a legnagyobb mértékben, emellett az átlag felett erősödő csoportba sorolható Észtország, Litvánia, Szlovénia, Csehország és Szlovákia is kiemelkedően teljesített. Ebben a tekintetben Magyarország az átlagosan növekvő csoportba került, vagyis Horvátország és Lettország mellett a régióban a legrosszabbak között van. Ez a helyezés semmiképpen sem jó jel a közepes jövedelmi csapda elkerülése tekintetében. Ez megerősíti Györffy [2021] eredményeit a magyar modell termelékenységi lemaradásával kapcsolatban. Ezt a helyzetet az is súlyosbítja, hogy a munkatermelékenység válság utáni változásai nem értékelhetők pozitívnak, hiszen az előző időszakban jobban növekedett a munkatermelékenység. A 2008-as válság után tehát az ország egy alacsonyabb munkatermelékenység-növekedésű pályára állt.

A kutatás eredményei árnyalják a képet a függő piacgazdasági modellel kapcsolatban is. Nölke-Vliegenthart [2009] modelljéből ugyanis az következik, hogy a visegrádi régió komparatív előnye a standardizált, összeszerelő ágazati tevékenységekben jelentkezik. Ebből kiindulva a régióban a feldolgozóipari, összeszerelő ágazatoknak kellene dominálniuk a húzóágazatokat, és a köznapi megközelítésben sokszor találkozunk is az „összeszerelő üzem” fogalmával. Kutatásunk alapján viszont ezt csak Szlovákia esetében jelenthetjük ki, ami megerősíti Boda [2021] tanulmányának következtetéseit azzal kapcsolatban, hogy a régióban Szlovákia a feldolgozóipari bajnok. A többi országban a szolgáltató ágazatok szerepe is kiemelkedő. Ez természetesen még nem vonja kétségbe az eredeti modellt, hiszen valószínűleg nagyban a standardizálható szolgáltatási tevékenységek, szolgáltató központok kiszervezésének köszönhető (Bucsky [2021]). Az elemzés ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy nem szabad egyszerűen feldolgozóipari összeszerelő üzemnek tekinteni a régiót. Bár a járműgyártás megjelenése Csehországban és Magyarországon megerősíti az összeszerelőüzem-narratívát, azonban az eredmények arra is rámutatnak, hogy korántsem csak a járműgyártás húzza a növekedést. A magas produktívitású szolgáltató jellegű ágazatok is kiemelkedően fontosak. Lengyelországban ez különösen így van, ahol egyetlen feldolgozóipari ágazat sem került be az öt húzóágazat közé. Azt viszont érdekes megfigyelni, hogy a közútijárműgyártás ágazata már Romániában is megjelenik, ami mutatja az ország felzárkózását a visegrádi régió modelljéhez.

A tanulmány számos további elemzési lehetőséget kínál. A kutatást bővíteni érdemes egyrészt időben, akár az előző évtizedre kiterjesztve a régió többi országában is, másrészt térben is, akár bevonva fejlett országokat az összehasonlításához. Továbbá az itt bemutatott ágazati perspektívát szélesíteni lehet az egyes ágazatokban

tevékenykedő feltörekvő cégek elemzésével. E kutatás jó kiindulópontot jelent a növekedési modellek szakirodalmának további bővítéséhez, emellett ahhoz is, hogy a magyar felzárkózási modellt értékeljük. Összességében ezek az eredmények megerősítik, hogy a magyar felzárkózási modell előtt álló egyik legfontosabb kihívás a következő évtizedben a termelékenység növelése, ami a közepes jövedelmi csapda elkerülésének is a legfontosabb előfeltétele.

Hivatkozások

- ANTALÓCZY KATALIN [2017]: Magyarország a globális értékláncokban – az áruforgalmi háló. Prosperitás, 4. évf. 1. sz. 7–41. o.
- BACCARO, L.–PONTUSSON, J. [2016]: Rethinking Comparative Political Economy. The Growth Model Perspective. *Politics & Society*, Vol. 44. No. 2. 175–207. o. <https://doi.org/10.1177/0032329216638053>.
- BAN, C.–ADASCALITEI, D. [2020]: The FDI-led Growth Models of the East-Central and South-Eastern European Periphery. CBDS Working Paper Series, Centre for Business Development Studies, <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.15789.31200>.
- BLUHM, K.–VARGA, M. [2019]: Conservative Developmental Statism in East Central Europe and Russia. *New Political Economy*, Vol. 25. No. 4. 642–659. o. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1639146>.
- BOD PÉTER ÁKOS [2015]: Átmeneti ütemvesztés vagy a „közepes jövedelem csapdája” – kommentár a magyar gazdaságfejlesztési teendőkhöz. *Gazdaság és Pénzügy*, 2. évf. 1. sz. 2–17. o.
- BODA GYÖRGY [2021]: Nemzetgazdasági ágazatok besorolása upstream, gyártási és downstream ágazatcsoportokba. *Vállalatgazdaságtan Intézet, Műhelytanulmányok*, No. 180.
- BOHLE, D. [2018]: European Integration, Capitalist Diversity and Crises Trajectories on Europe’s Eastern Periphery. *New Political Economy*, Vol. 23. No. 2. 239–253. o. <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1370448>.
- BOHLE, D.–GRESKOVITS BÉLA [2007]: Neoliberalism, embedded neoliberalism and neocorporatism: Towards transnational capitalism in Central-Eastern Europe. *West European Politics*, Vol. 30. No. 3. 443–466. o. <https://doi.org/10.1080/01402380701276287>.
- BOHLE, D.–GRESKOVITS BÉLA [2012]: *Capitalist Diversity on Europe’s Periphery*. Cornell University Press, London.
- BOHLE, D.–GRESKOVITS BÉLA [2019]: Politicising embedded neoliberalism: continuity and change in Hungary’s development model. *West European Politics*, Vol. 42. No. 5. 1069–1093. o. <https://doi.org/10.1080/01402382.2018.1511958>.
- BOHLE, D.–REGAN, A. [2021]: The Comparative Political Economy of Growth Models: Explaining the Continuity of FDI-Led Growth in Ireland and Hungary. *Politics & Society*, Vol. 49. No. 1. 75–106. o. <https://doi.org/10.1177/0032329220985723>.
- BUCSKY PÉTER [2021]: A csendes magyar sikerágazat, ahol 1,8 milliós havi átlagbér is előfordul. G7. június 28. <https://g7.hu/vallalat/20210628/a-csendes-magyar-sikeragazat-ahol-18-millios-havi-atlagber-is-elofordul/>.
- BULMAN, D.–EDEN, M.–NGUYEN, H. [2014]: Transitioning from Low-Income Growth to High-Income Growth: Is There a Middle Income Trap? Policy Research Working Paper, No. 7104. World Bank. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-7104>.

- CSABA LÁSZLÓ [2022]: Systemic Governance. Megjelenik: *Casagrande, S.–Dallago, B.* (szerk.): Routledge Handbook of Comparative Economics (nyomdában). https://csabal.com/files/downloads/systemic_governance.pdf.
- CSATH MAGDOLNA [2022]: Magyarországot nem a közepes jövedelmi csapda fenyegeti, hanem a közepes fejlettségi csapda. *Köz-Gazdaság*, 17. évf. 1. sz. 127–159. o. <https://doi.org/10.14267/RETP2022.01.09>.
- DRAHOKOUPIL, J. [2009]: The politics of the competition state: The agents and mechanisms of state transnationalization in Central and Eastern Europe. Megjelent: *Bruszt László–Holzhacker, R.* (szerk.): *The Transnationalization of Economies, States, and Civil Societies*. Springer, New York, 135–155. o. https://doi.org/10.1007/978-0-387-89339-6_6.
- EICHENGREEN, B.–PARK, D.–SHIN, K. [2013]: Growth slowdowns redux: New evidence on the middle-income trap. NBER Working Papers, No. 18673. <https://doi.org/10.3386/w18673>.
- EUROSTAT [2013]: Glossary: Labour productivity. Eurostat Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Labour_productivity.
- EUROSTAT [2021a]: National accounts aggregates by industry (up to NACE A*64). https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_a64&lang=en.
- EUROSTAT [2021b]: National accounts employment data by industry. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_a64_e&lang=en.
- EUROSTAT [2022]: Foreign control of enterprises by economic activity and a selection of controlling countries (from 2008 onwards). <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.
- FELDMANN, M. [2006]: Emerging Varieties of Capitalism in Transition Countries, Industrial Relations and Wage Bargaining in Estonia and Slovenia. *Comparative Political Studies*, Vol. 39. No. 7. 829–854. o. <https://doi.org/10.1177/0010414006288261>.
- FOX, K. [2007]: Progress and Challenges in the Measurement of Productivity. Conference paper. https://www.researchgate.net/profile/Kevin-J-Fox/publication/253179364_Progress_and_Challenges_in_the_Measurement_of_Productivity/links/54546cab0cf2bccc490b3361/Progress-and-Challenges-in-the-Measurement-of-Productivity.pdf.
- GÁL ZOLTÁN–SASS MAGDOLA–JUHÁSZ BÁLINT [2016]: A külföldi közvetlentőke-befektetések és a válság hatása a fogadó gazdaságra. A visegrádi országok egyes szolgáltató ágazatainak vizsgálata. *Külgazdaság*, 60. évf. 7–8. sz. 51–80. o.
- GERŐCS TAMÁS–PINKASZ ANDRÁS [2019]: Magyarország az európai munkamegosztásban. A termelés áthelyezése a globális járműipari értékláncokban. *Fordulat*, 26. sz. 172–198. o.
- GILL, I.–KHARAS, H. [2007]: *An East Asian renaissance: ideas for economic growth*. The World Bank, Washington, DC. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6747-6>.
- GVH [2007]: *Verseny és termelékenység. Irodalmi áttekintés. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest*.
- GYÖRFFY DÓRA [2021]: Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között. *Közgazdasági Szemle*, 68. évf. 1. sz. 47–75. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2021.1.47>.
- GYÖRGY LÁSZLÓ–OLÁH DÁNIEL [2017]: A nettó bérhányad növelésének gazdaságpolitikai eszközei válság idején. A bérvezérelt növekedési modellre való áttérés Magyarországon. *Pénzügyi Szemle*, 62. évf. 2. sz. 152–172. o.
- GYÖRGY LÁSZLÓ–OLÁH DÁNIEL [2019]: A magyar függő gazdaság kapitalizmusmodellje a visegrádi országokkal való összevetés tükrében. *Pénzügyi Szemle*, 64. évf. 1. sz. 7–29. o.
- HALL, P. A.–SOSKICE, D. [2001]: *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford University Press, New York.

- HÜTTL ANTÓNIA [2017]: A termelékenységszámítás néhány koncepcionális kérdése és statisztikai vonatkozása. *Statisztikai Szemle*, 95. évf. 6. sz. 576–598. o. <https://doi.org/10.20311/stat2017.06.hu0576>.
- IM, F. G.–ROSENBLATT, D. [2013]: *Middle-Income Traps: A Conceptual and Empirical Survey*. World Bank, Policy Research Working Paper, No. 6594. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-6594>.
- KHARAS, H.–KOHLI, H. [2011]: What is the middle income trap, why do countries fall into it, and how can it be avoided? *Global Journal of Emerging Market Economies*, Vol. 3. No. 3. 281–289. o. <https://doi.org/10.1177/0974910111003003>.
- KOHLER, K.–STOCKHAMMER, E. [2020]: Growth models in advanced countries before and after the 2008 crisis: competitiveness, financial cycles and austerity. *Post-Keynesian Economics Society Working Paper*, No. 2008. 1–41. o. http://www.postkeynesian.net/downloads/working-papers/Kohler_Stockhammer_2020_PKES-WP_-_Growth_models_after_2008.pdf.
- KOPPÁNY KRISZTIÁN [2017]: A növekedés lehetőségei és kockázatai. Magyarország feldolgozóipari exportteljesítményének és ágazati szerkezetének vizsgálata. *Közgazdasági Szemle*, 64. évf. 1. sz. 17–53. o. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2017.1.17>.
- KORNAI JÁNOS [2016]: Még egyszer a „rendszerparadigmáról”. Tisztázás és kiegészítések a poszt szocialista régió tapasztalatainak fényében. *Közgazdasági Szemle*, 63. évf. 10. sz. 1074–1119. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2016.10.1074>.
- KOTROCZÓ MELITTA [2020]: SSC-nagyhatalommá vált Magyarország. *Világgazdaság*. <https://www.vg.hu/cegvilag/2020/02/masolat-ssc-nagyhatalomma-valt-magyarorszag>.
- KSH [2023]: Magyarországon működő szolgáltató központok száma, teljes és nem teljes munkaidőben alkalmazásban állók állományi létszáma, havi bruttó átlagkeresetük alakulása nemzetgazdasági ág szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0064.html.
- LI, X.–PRESCOTT, D. [2009]: Measuring productivity in the service sector. *Canadian Tourism Human Research Council and University of Guelph, Guelph, Ontario*.
- LUX GÁBOR [2017]: A külföldi működő tőke által vezérelt iparfejlesztési modell és határai Közép-Európában. *Tér és Társadalom*, 31. évf. 1. sz. 30–52. o. <https://doi.org/10.17649/TET.31.1.2801>.
- MAGYAR BÁLINT (szerk.) [2013]: *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*. Noran Libro Kiadó, Budapest.
- MAGYAR BÁLINT–MADLOVICS BÁLINT [2021]: *A posztkommunista rendszerek anatómiája. Egy fogalmi keret*. Noran Libro, Budapest.
- MNB [2018]: *Növekedési jelentés*. (2018. november.) Magyar Nemzeti Bank, Budapest. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/novekedesi-jelentes/2018-11-08-novekedesi-jelentes-2018-november>.
- MNB [2020]: *Termelékenységi jelentés*. (2020. november.) Magyar Nemzeti Bank, Budapest. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/termelekenysegi-jelentes/termelekenysegi-jelentes-2020-november>.
- MYANT, M. [2018]: Dependent capitalism and the middle-income trap in Europe na East Central Europe. *International Journal of Management and Economics*, Vol. 54. No. 4. 291–303. o. <https://doi.org/10.2478/ijme-2018-0028>.
- NAGY BENEDEK–LENGYEL IMRE [2016]: A feldolgozóipar szerkezetváltása Magyarországon 2008 és 2014 között. *Külgazdaság*, 60. évf. 9–10. sz. 3–27. o.
- NÖLKE, A.–VLIAGENTHART, A. [2009]: Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, Vol. 61. No. 4. 670–702. o. <https://doi.org/10.1017/S0043887109990098>.

- OECD [2001]: Measuring productivity. OECD Manual. OECD Publishing, Párizs, <https://doi.org/10.1787/9789264194519-en>.
- OECD [2021]: OECD Compendium of Productivity Indicators. OECD Publishing, Párizs, <https://doi.org/10.1787/f25cdb25-en>.
- ROBERTSON, P. E.–YE, L. [2013]: On the Existence of a Middle Income Trap. SSRN Electronic Journal, <https://doi.org/10.2139/ssrn.2227776>.
- SCHEDLIK, M.–NÖLKE, A.–MERTENS, D.–MAY, C. [2020]: Comparative Capitalism, Growth Models and Emerging Markets. The Development of the Field. *New Political Economy*, Vol. 26. No. 4. 514–526. o. <https://doi.org/10.1080/13563467.2020.1807487>.
- SCHEIRING GÁBOR [2019]: Egy demokrácia halála. Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest.
- SHONFIELD, A. [1965]: Modern capitalism. The changing balance of public and private power. Oxford University Press, New York.
- STOCKHAMMER, E. [2016]: Neoliberal growth models, monetary union and the Euro crisis. A post-Keynesian perspective. *New Political Economy*, Vol. 21. No. 4. 365–379. o. <https://doi.org/10.1080/13563467.2016.1115826>.
- VUKOV, V. [2021]: Dependency, Development, and the Politics of Growth Models in Europe's Peripheries. Megjelent: *Madriaga, A.–Palestini, S. (szerk): Dependent Capitalisms in Contemporary Latin America and Europe*. Palgrave Macmillan, Cham, 157–181. o. https://doi.org/10.1007/978-3-030-71315-7_7.
- WADE, R. H. [2018]: The developmental state: dead or alive? *Development and Change*, Vol. 49. No. 2. 518–546. o. <https://doi.org/10.1111/dech.12381>.

Függelék

F1. táblázat

A regionális elemzéshez használt segédmutatók (az átló alatt az átfedés mutatói, az átló felett az eltérés mutatói százalékban)

	BG	CZ	EE	HR	LV	LT	HU	PL	RO	SI	SK
BG	–	92,43	92,99	56,11	71,21	95,72	75,15	68,69	76,50	110,75	140,30
CZ	1	–	43,73	104,81	65,92	86,00	50,14	28,61	89,47	62,11	100,29
EE	2	3	–	105,37	33,31	55,10	70,24	48,82	86,86	49,48	102,44
HR	4	1	1	–	74,29	101,92	68,76	76,20	80,40	101,60	148,08
LV	2	2	4	2	–	29,35	60,47	37,77	59,90	59,47	104,45
LT	1	1	3	1	4	–	84,98	65,23	70,11	56,50	103,44
HU	2	3	2	3	2	1	–	44,35	64,27	60,93	80,33
PL	2	4	3	2	3	2	3	–	76,88	64,97	109,50
RO	3	2	2	2	3	2	3	2	–	98,71	102,19
SI	0	2	3	1	2	2	2	2	1	–	69,89
SK	0	2	2	0	1	1	2	1	2	3	–

Országgrövidítések: BG: Bulgária, CZ: Csehország, EE: Észtország, HR: Horvátország, LV: Lettország, LT: Litvánia, HU: Magyarország, PL: Lengyelország, RO: Románia, SI: Szlovénia, SK: Szlovákia.

Forrás: saját szerkesztés.

F2. táblázat

A vizsgált ágazatok és munkatermelékenységük regionális átlaga, 2018 (ezer euró/fő)

Sorszám	Ágazat neve	Átlagérték
1.	Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	12,93
2.	Bányászat, kőfejtés	41,51
3.	Élelmiszergyártás, italgyártás, dohánytermék gyártása	24,16
4.	Textília gyártása, ruházati termék gyártása, bőr, bőrtermék, lábbeli gyártása	11,75
5.	Fafeldolgozás (kivéve bútor), fonott áru gyártása, papír, papírtermék gyártása, nyomdai és egyéb sokszorosítási tevékenység	21,57
6.	Kokszgyártás, kőolaj-feldolgozás	199,38
7.	Vegyai anyag, termék gyártása	37,58
8.	Gyógyszergyártás	45,62
9.	Gumi-, műanyag termék gyártása	27,80
10.	Nemfém ásványi termék gyártása, fémalapanyag gyártása, fémfeldolgozási termék gyártása (kivéve gépek és berendezések)	23,59
11.	Számítógép, elektronikai, optikai termék gyártása	42,24

Az F2. táblázat folytatása

Sorszám	Ágazat neve	Átlagérték
12.	Villamos berendezések gyártása	29,13
13.	Gép, gépi berendezések gyártása	25,95
14.	Közúti és egyéb járművek gyártása	32,31
15.	Bútorgyártás, egyéb feldolgozóipari tevékenység, ipari gép, berendezés, eszköz javítása, üzembe helyezése	19,51
16.	Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás	73,82
17.	Víztermelés, -kezelés, -ellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, szennyeződésmesítés, egyéb hulladékkezelés	22,65
18.	Építőipar	21,49
19.	Gépjármű, motorkerékpár kereskedelme, javítása	24,47
20.	Nagykereskedelem (kivéve jármű, motorkerékpár)	39,12
21.	Kiskereskedelem (kivéve gépjármű, motorkerékpár)	17,20
22.	Szállítás, raktározás	29,05
23.	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	14,54
24.	Információ és kommunikáció	46,29
25.	Pénzügyi és biztosítási tevékenység	53,53
26.	Ingatlanügyletek	251,54
27.	Szakmai, tudományos és műszaki tevékenység	31,06
28.	Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	21,35
29.	Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	23,35
30.	Oktatás	14,62
31.	Humánegészségügyi ellátás	15,87
32.	Művészet, szórakozás, szabadidő	22,06
33.	Egyéb szolgáltatás	13,35
34.	Háztartás munkaadói tevékenysége, termék előállítás, szolgáltatás végzése saját fogyasztásra	13,08
35.	Területen kívüli tevékenységek	Nincs adat

Forrás: saját számítás az Eurostat [2021a], [2021b] adatai alapján.